

Függelék

KRISZTUS ÉS PÁL

Kérlek titeket, legyetek [az én] követőim.

1Kor 4:16

Vitán felül áll, hogy az ősegyház legnagyobb formátumú és legnagyobb hatású személyisége Szent Pál, még ha az ősegyházban nem is volt akkora jelentősége, mint ahogy az a levelei alapján látszik. Pál hatása azonban nem annyira életében nyilvánult meg, mint inkább – éppen levelei révén – halálát követően. Ennek egyik paradox megnyilvánulása a gazdag páli pszeudoepigrafikus irodalom: a 14 hagyományosan Pálnak tulajdonított levélből csak 7 tekinthető biztonsággal páli eredetűnek (Róm, 1Kor, 2Kor, Gal, Fil, 1Tessz, Filem), míg a többi szerzője ismeretlen (Ef, Kol, 2Tessz, 1Tim, 2Tim, Tit, Zsid).¹ Pál nemcsak markáns személyiséggel rendelkezett, hanem a szofisztikált teológiai gondolkodáshoz is kiemelkedő érzéke volt. Teológiai tehetségének, irodalmi képességeinek, fáradhatatlan munkabírásának, rendkívüli áldozatkészségének felbecsülhetetlen jelentősége volt a keresz-

¹ Ez a fölöttébb gazdag pszeudoepigrafikus irodalom jórészt annak köszönheti létét, hogy utolsó fogságát követően Pál eltűnt a keresztény világ szeme elől, senki nem tudott róla biztosan semmit: sem azt, hogy él, sem azt, hogy meghalt, s így vele kapcsolatban a legellenrétesebb hírek kaptak lábra. Ez a bizonytalan helyzet adott alkalmat arra, hogy többen is Pál nevében írjanak leveleket, illetve bizonyos meglévő iratokat páli levelekké alakítsanak át, így adva nekik tekintélyt.

ténység, és azon belül is a keresztény teológia kibontakozásában – viszont ennek megvolt az ára is: nagyobb mértékben nyomta rá a maga bélyegét az Emberfia evangéliumára, mint bármelyik apostol, s így annak eredeti tartalmát elhomályosította. Ez különösen annak fényében rejt magában veszélyeket, hogy Pál csak igen kevésé ismerte annak tanítását, akinek evangéliumát hirdetni szándékozott. A páli teológia egyik legalaposabb ismerője, Joseph A. Fitzmyer szerint „figyelemreméltó, hogy [Pál] levelei milyen kevésé árulják el a Názáreti Jézus, vagy akárcsak az evangéliumokban róla feljegyzett dolgok ismeretét”.² Pál, bár Krisztus nevében, de egy sok tekintetben önálló, az Emberfia tanításától független teológiát dolgozott ki. Nemcsak egyes korabeli kritikusai vetették szemére, hogy *saját evangéliumát* hirdeti, hanem a mai teológia is úgy véli, hogy az a mód, ahogyan az evangéliumot és azon belül a megváltás eszméjét értelmezte, „kizárólag sajátja volt”.³ Pál evangéliuma nem Jézus Krisztus tanítása, hanem „a Jézus Krisztusról szóló tanítás” (Róm 16:25) volt.

Az alábbiakban meg sem kísérelhetjük Pál személyiségének, életének és teológiájának akár csak vázlatos bemutatását; csupán néhány olyan aspektusát szeretnénk kiemelni a páli jelenségnek, amelyek relevanciával bírnak a jelen könyv témájával kapcsolatban.

Megtérését követően Pál önmagát nemcsak egyszerűen apostolnak tekintette, hanem egy olyan *különleges apostolnak*, aki a többi apostoltól eltérően nem embertől – vagyis a

² Jeromos Bibliakommentár III. 559. (82:18).

³ Jeromos Bibliakommentár III. 559. (82:15). Joseph A. Fitzmyer szavai.

názáreti Jézustól – kapott meghívást, hanem egyenesen Istentől:

Pál, *aki nem emberektől, nem is ember által, hanem Jézus Krisztus, és az őt a halálából föltámasztó Atyaisten által* apostol (Gal 1:1) –

mint ahogy magáról mondja bemutatkozásképpen, majd nem sokkal később ugyanebben a levelében újra csak hangsúlyozza:

Biztosítalak benneteket, testvérek, hogy az általam hirdetett evangélium *nem embertől való. Hiszen nem embertől kaptam vagy tanultam, hanem Jézus Krisztus kinyilatkoztatásából.* (Gal 1:11–12)

Míg tehát Pál szerint a többi apostol apostoli meghívása, illetve az általuk hirdetett evangélium emberi eredetű (mert hiszen forrásuk a *názáreti Jézus*), addig az ő apostoli meghívása és az általa hirdetett evangélium isteni eredetű, melyet kinyilatkoztatás révén kapott. Mindkét állítás azonban meglehetősen problematikus, és Pál eltávolodása az Emberfia tanításától már itt kezdetét vette. Az „apostol” – görög *apostolosz*, arám *saliah* – elnevezés Krisztus elképzelése szerint ugyanis kifejezetten egy zárt, tizenkettes csoportra vonatkozott:

Amikor megvirradt, odahívta magához tanítványait, és *kiválasztott közülük tizenkettőt, s apostoloknak nevezte őket.* (Lk 6:13; vö. Mk 3:14)

A tizenkettes szám olyan szorosan kapcsolódott ehhez a csoporthoz, hogy neve egyenesen *a Tizenkettő* (Mk 4:10; 6:7) volt. Szerepük az Emberfia elgondolása szerint az Izrael *tizenkét törzse* feletti ítélkezésben állt:

Bizony mondom nektek, ti, akik követtetek, a megújuláskor, amikor az Emberfia dicsőséges trónjára ül, ti is ott ültök majd vele *tizenkét* trónon és ítélkezni fogtok Izrael *tizenkét* törzse fölött. (Mt 19:28; vö. Jel 21:14)

Alighanem Pál volt az első, aki – nem ismerve, vagy ismerve, de figyelmen kívül hagyva az Emberfia tanítását – e tizenkettes csoporton *kívül* apostolnak tekintette és nevezte magát, s ezzel elindított egy folyamatot, mely az „apostol” cím sokkal tágabb értelmezéséhez vezetett, mint amilyennek az Emberfia elképzelésében megjelent. Ezzel tulajdonképpen kezdetét vette az a folyamat, amely évtizedek múlva végül is az apostoli címmel való visszaéléshez vezetett:

Az ezezusi egyház angyalának ezt írđ: [...] Tudom, hogy nem tőröd a gonoszokat: próbára tetted, akik *apostolnak mondják magukat, noha nem azok*, és hazugnak talátd őket. (Jel 2:1–2)

Az I. század végére olyannyira megszorodtak az apostolok, és olyan sok negatív tapasztalat halmozódott fel velük kapcsolatban, hogy tevékenységüket az Egyháznak szigorú rendelettel kellett szabályoznia:

Az apostolokkal [...] az evangélium rendelkezésének megfelelően járjatok el. Minden apostolt, aki hozzátok érkezik, úgy fogadjátok, mint az Urat magát! *De egy napnál tovább ne maradjon!* Ha esetleg szükséges, maradjon még egy napot; ha azonban már három napig marad, akkor *hamis próféta*. Amikor az apostol elmegy tőletek, ne vigyen magával mást, csak kenyeret, addigra, amíg szállást talál. Ha pénzt kérne, *hamis próféta*. (Didakhé 11:3–6)

Az apostolt és a hamis prófétát ekkorra tehát már csak egy hajszál választotta el egymástól.

Az apostolok e megsokasodásának folyamatában Pálé volt az első lépés. Pál apostolságát azonban nemcsak az teszi problematikussá, hogy az apostoli címet önmagára alkalmazta, hanem az is, hogy saját apostolságát – a Tizenkettőtől eltérően, akik meghívásukat csupán embertől: a názáreti Jézustól kapták – *isteni eredetűnek* tartotta. Mindazonáltal ennek még Pál saját leírásaiban sincsenek megragadható jelei. Pálnak két nagy jelentőségű transzcendentális tapasztalata – látomása, illetve elragadtatása – volt. Az egyik a damaszkuszi úti eset, amelyben megjelent neki Krisztus. Lukács, aki nyilván első kézből – magától Páltól – értesült arról, hogy mi is történt Pállal a Damaszkuszba vezető úton, egyértelművé teszi, hogy Pál *nem* az apostolságra kapott meghívást, hanem csupán arra, hogy *hagyjon fel a keresztények üldözésével*:

Már Damaszkusz közelében járt, amikor az égből egyszerre nagy fényesség ragyogta körül. Földre hullott, és hallotta, hogy egy hang így szól hozzá: „Saul, Saul, miért üldözöl engem?” Erre megkérdezte: „Ki vagy, Uram?” Az folytatta: „Én vagyok Jézus, akit te üldözöl. (ApCsel 9:3–5)

Ezt követően az isteni szózat szerint további feladatait *emberektől* kellett megkapnia:

Állj fel és menj a városba, ott majd *megmondják neked*, mit kell tenned. (ApCsel 9:6)

Lukács könyvében még két alkalommal fordul elő az eset leírása, mindkét alkalommal már *Pál szájába adva*. A második leírás (ApCsel 22:6–10) *a jelen szempontból* lényegileg megfelel az elsőnek, mert Pál eszerint sem kapott meghívást az apostolságra. A harmadik leírás (ApCsel 26:12–18) már a

látomás lényegesen kiszínezett változatát képviseli, mert az Pál tárgyalási védőbeszédének részét képezte – de az apostoli cím elnyeréséről még itt sincs szó, viszont Pál ezúttal érthető módon nem említi a látomás egyik fontos elemét, amely szerint fel kellett keresnie a helyi keresztény közösséget, hogy ők mondják meg, ezek után mit kell tennie. Az Apostolok Cselekedeteinek leírását Pál saját leírása (Gal 1:15–16) is megerősíti: a damaszkuszi úti látomásában *nem kapott* konkrét apostoli meghívást.

Pál másik transzcendens élménye elragadtatása a „harmadik égbe”. Pál e misztikus tapasztalatának – mely számára csaknem ugyanolyan horderejű volt, mint a damaszkuszi úti látomása – két fölöttébb eltérő leírásával rendelkezünk. Pál saját elbeszélése így szól:

Tudok egy emberről Krisztusban, aki tizennégy évvel ezelőtt – testben-e, nem tudom, testetlenül-e, nem tudom, csak az Isten tudja – elragadtatott a harmadik égig. És tudom, hogy ez az ember – testben-e vagy testetlenül, nem tudom, csak az Isten tudja – elragadtatott a mennybe, és titokzatos szavakat hallott, amelyeket embernek nem szabad kimondania. (2Kor 12:2–4)

Itt egy olyan egyedi misztikus tapasztalatról van szó, akár csak Aquinói Szent Tamás esetében.⁴ Az efféle misztikus tapasztalatban egy olyan isteni tudás nyilatkozik meg, amely a földi értelem számára artikulálhatatlan. Pál még azt sem tudta, hogy testben vagy testetlenül ragadtatott-e el „a harmadik égig”, következésképpen az a tudás, amelyre e tapaszt-

⁴ Lásd ezzel kapcsolatban Buji Ferenc: „A modernitás premodern gyökerei”, 186–187.

talat során tett szert, közölhetetlen volt.⁵ Mind Pál leírásából, mind az ilyen misztikus tapasztalatokról való általános vallástörténeti ismereteinkből magától értetődik, hogy apostoli meghívásról tehát szó sem lehetett. Az Apostolok Cselekedeteiben, vagyis Lukács leírása szerint azonban Pál – *úgy-szintén a tárgyalása alkalmával tartott védőbeszédében* – már erősen parafrázálva adta elő e különleges misztikus tapasztalatát:

Később, amikor visszatértem Jeruzsálembe, és imádkoztam a templomban, elragadtatásba estem. Láttam, amint szól hozzám: Siess, gyorsan hagyj el Jeruzsálemet, mert nem fogadják el rólam szóló tanúságtételedet. Uram – feleltem –, tudják rólam, hogy én voltam, aki zsinagógáról zsinagógára járva börtönbe hurcoltam és megvesszőztettem azokat, akik hittek benned. És amikor tanúdnak, Istvánnak a vére kiomlott, ott voltam, helyeseltem, s őriztem a gyilkosai ruháját. De ő azt mondta: Csak menj, mert én messzire, a pogányok közé küldelek. (ApCsel 22:17–21)⁶

⁵ Részint azért közölhetetlen, mert *nem szabad* közölni (mint ahogy ezt Pál is hangsúlyozza), részint pedig azért, mert *nem is lehet* közölni.

⁶ Bár a hagyomány és a recens egzegézis az eltérő leírás módok miatt a két misztikus tapasztalatot nem azonosítja, de nyilvánvalóan ugyanarról van szó. Ez nemcsak kizárásos alapon látszik, vagyis abból, hogy más misztikus tapasztalata nem volt Pálnak (a karizmatikus ajándékokat nem szabad összetéveszteni a misztikus tapasztalatokkal); nemcsak abból, hogy mindkettőt „elragadtatásnak” minősítette, hanem abból is, hogy mindkettő ugyanarra az időszakra esett: az Apostolok Cselekedeteinek leírása szerint a damaszkuszi úti „pálfordulás” utáni első – valószínűleg három év múlva történő (vö. Gal 1:18) – jeruzsálemi tartózkodására (ApCsel 22:17); saját leírása szerint pedig „tizennégy évvel ezelőtt” (2Kor 12:2) történt az eset, és azt jól tudjuk,

Nagyon jól látszik, hogy ez misztikus tapasztalatának a helyzetre alkalmazott interpretációja – de konkrét apostoli meghívásról még ezúttal sincs szó, csak a pogányok közötti hit-térítő munkáról. Pál tehát nem kapott apostoli meghívást sem Istentől, sem embertől, hanem mindössze annyi történt, hogy részint a maga damaszkuszi úti megtérését, részint jeruzsálemi elragadtatását *retrospektíve* apostoli elhívásként *értelmezte*. És bármennyire is furcsa, Pál tanítványa és az Apostolok Cselekedeteinek szerzője, vagyis még Lukács is tartózkodott attól, hogy Pált apostolnak nevezze: a Pál miszsiós – apostoli – munkáját bemutató hosszas leírásában mindössze két alkalommal teszi meg ezt (ApCsel 14:4,14).⁷

Mielőtt Pálnak mint a „pogányok apostolának” problémájára kitérnénk, néhány szót kell szólnunk a zsidókereszténység és a pogánykereszténység kérdéséről.

Eredetileg a jeruzsálemi egyház tagjai olyan zsidók voltak, akik eleget tettek mindazoknak a zsidó előírásoknak,

hogy a tizennégy év Pál számára kiemelt jelentőségű volt, mert ennyi idő telt el a két jeruzsálemi tartózkodása között (vö. Gal 2:1). Ebből világos, hogy ez az eset is Jeruzsálemben történt, még hozzá a megtérését követő első jeruzsálemi útja alatt a Templomban.

⁷ Ráadásul az ApCsel 14:14-ben szereplő *apostolosz* („Amikor Barnabás és Pál *apostol* ezt meghallották...”) hiányzik az úgynevezett „nyugati szövegből”, vagyis könnyen meglehet, hogy utólagos kiegészítés. Azt, hogy Lukács miért kerüli Pállal kapcsolatban az „apostol” megnevezést, illetve hogy az a szóban forgó versekben miképpen szerepelhet, lásd Joseph A. Fitzmyer: *The Acts of the Apostles*, 526. és C. K. Barrett: *A Critical and Exegetical Commentary on The Acts of the Apostles* I. 671–672.

amelyeket ortodox – nem keresztény – zsidó honfitársaik is gyakoroltak. Ők azonban mindezen felül még keresztények is voltak: hittek abban, hogy a megígért messiás a názareti Jézus személyében már érkezett. A jeruzsálemi egyház tagjai – és általában a Szentföld zsidókeresztényei – tehát egy nagyon sajátos irányzatot képviseltek a zsidó valláson *belül*, de annak a *peremén*.

Ezek a zsidókeresztények tehát nemcsak abban különböztek a későbbi – igaz, nem sokkal későbbi – pogánykeresztényektől, hogy ők a zsidóságból, míg amazok a pogányságból tértek meg a kereszténységre, hanem abban is (és itt a lényeg), hogy ők úgy lettek keresztények, hogy megőrizték zsidó vallásukat, míg a pogányok úgy lettek keresztények, hogy korábbi pogány hitüket meg kellett tagadniuk. Míg tehát zsidókereszténynek lenni *eredendően* azt jelentette, hogy zsidónak *és* kereszténynek lenni, pogánykereszténynek lenni nem azt jelentette, hogy pogánynak *és* kereszténynek lenni, hanem *csak* kereszténynek lenni a pogány vallásosság összes elemének kiküszöbölésével. Vagyis míg a zsidónak eredetileg, az ősegyház első egy-két évtizedében nem kellett választania zsidósága és kereszténysége között, addig a pogánynak választania kellett pogánysága és kereszténysége között. Sőt, eleinte úgy tűnt, hogy a pogánykeresztények is kénytelenek zsidók lenni ahhoz, hogy keresztények lehessenek, ami nagyon megnehezítette a pogánymissziót. Pál tulajdonképpen e felfogás ellen lépett fel, de e felfogás elutasítása már Pál előtt megszületett Péter részéről, akinek az álláspontját az egyébként nem Péter, hanem Jakab által vezetett jeruzsálemi egyház is magáévá tette: a pogányságból kereszténységre térteknek nem kell zsidóvá lenniük ahhoz, hogy keresztények lehessenek. Mivel eleinte a pogánykeresztények száma kicsi

volt, és csak elvétve fordult elő, hogy pogányok is megtértek kereszténynek, ez csupán egy különleges engedmény volt, amely nem befolyásolta magának az egyháznak az *általános* önértelmezését, amely szerint az a zsidóság egyik irányzata. Ráadásul egy pusztá döntés nem volt elégséges ahhoz, hogy a kritikus hangokat elnyomja, és továbbra is fel-felütötte fejét az Egyházon belül az a nézet, hogy a pogányoknak ahhoz, hogy keresztényekké váljanak, zsidókká is kell válniuk. Ám a péteri javaslatra hozott döntés tulajdonképpen precedens értékű volt: ettől fogva a kereszténység lényegéhez nem tartoztak hozzá lényegi értelemben az ortodox zsidó vallásgyakorlat elemei. S ahogy – részint éppen ennek az engedménynek a hatására – fokozatosan növekedni kezdett a pogánykeresztények száma, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá a pogánykereszténység péteri értelmezése.

Eleinte valószínűleg valóban két „evangélium” létezett, pontosan úgy, ahogy Pál utalt rá (vö. Gal 2:7): a körülmételek betartották a zsidó vallásgyakorlat előírásait, míg a körülmételeknek nem. Ahogy azonban a jeruzsálemi üldöztetés hatására számos zsidókeresztény kikerült Palesztinából, és pogánykeresztény – vagy samariai – környezetbe került, kiderült, hogy a régi ortodox zsidó szokásokhoz pogánykeresztény környezetben már értelmetlen és célszerűtlen alkalmazkodni. Már maguk a zsidókeresztények is csak hitük lényegéhez, vagyis a kereszténységhez ragaszkodtak, és ez elegendő volt keresztény identitásuk megőrzéséhez. És ez az a pont, ami az eredeti zsidókereszténység terjedését tulajdonképpen lehetetlenné tette. Mindaddig ugyanis, amíg a zsidókereszténység azt jelentette, hogy a zsidóból kereszténnyé lett személynek nem kellett megtagadnia zsidóságát és elszakadnia zsidó vallásgyakorlatától, a zsidóságban élt bi-

zonyos fokú nyitottság a kereszténységre, és a zsidómisszió-
nak voltak bizonyos sikerei. Ám abban a pillanatban, ami-
kor a zsidókereszténység elkezdte – *mutatis mutandis* – ugyan-
azt jelenteni, mint a pogánykereszténység, vagyis a zsidó
elem csupán a múltat képviselte benne, akkor ez a *másodla-
gos* zsidókereszténység már nemhogy vonzotta volna a zsidó-
ságot, hanem egyenesen taszította. A kereszténység terjedé-
sének a zsidóságon belül tehát csak addig volt esélye, amed-
dig a kereszténység a zsidó vallás szubsztrátumán képezett
egy szupersztrátumot. Amint megszűnt a kereszténységnek
ez a szupersztrátum-jellege, a zsidóság elveszítette benne a
bizalmát. Attól fogva, hogy a zsidókereszténynek választania
kellett, hogy zsidó lesz *vagy* keresztény, inkább az előbbi
választotta. Addig, amíg nem kellett választania, hanem zsi-
dókeresztényként zsidó és keresztény volt egyszerre, nyitott
volt a kereszténységre. Ettől fogva azonban már csak a po-
gánykereszténység előtt állt jövő.⁸

Eleinte maga Pál is a zsidóknak hirdette az evangéliumot
(„először is a zsidóknak, azután a görögnek” – Róm 1:16), és
voltak is bizonyos sikerei mindaddig, amíg a „zsidók előtt
zsidóvá” lett, hogy megnyerje a zsidókat (vö. 1Kor 9:20).
Amint azonban kiderült, hogy Pál a pogányok között is po-
gány lett (1Kor 9:21), vagyis pogány környezetben nem tar-
totta be a zsidó előírásokat, csak hogy megnyerje a po-
gányokat, szembefordultak vele mind azok a zsidókereszté-
nyek, akik zsidó környezetben élve magától értetődően be-
tartották a zsidó előírásokat is, mind pedig azok a zsidók,

⁸ Figyelemreméltó, hogy az egyházatyák korából egyetlen zsidó
származásút, vagyis egyetlen zsidókeresztényt sem ismerünk. Római
Szent Kelemen (I. század) és Szárdeszi Melitón (II. század) zsidó
származása vita tárgya.

akik nem voltak keresztények, de a keresztény pogánymissziót mindaddig elviselték, ameddig a pogányok kereszténynyé válva egyúttal zsidókká is váltak. Pál felismerte, hogy a zsidókereszténység a pogánykereszténység terjedésével halálra van ítélve. Saját keserű tapasztalatai alapján tisztában volt azzal, hogy nem zsidóként élve nincsen esélye a zsidók megtérítésére – ugyanakkor nem lehet egyszer betartani, más-szor meg átlépni a zsidó szokásokat, attól függően, hogy zsidókkal vagy pogányokkal kerül érintkezésbe. Ezért hirdette magáról, hogy ő a „pogányok apostola”, míg Péter – és a Tizenkettő – a zsidóké.

Ha ugyanis – mint fentebb láthattuk – Pál nem kapott semmiféle isteni meghívást arra, hogy apostol legyen, magától értetődik, hogy arra még kevésbé kapott isteni meghívást, hogy a *pogányok* apostola legyen. Éppen ellenkezőleg: elsődlegesen Pál is a zsidókhoz fordult,⁹ és csak idővel, a zsidómisszió komoly nehézségeivel szembesülve, illetve a pogánymisszióban rejlő sokkal nagyobb lehetőségeket felismerve kezdett el az utóbbi felé orientálódni. Miután egyik alkalommal a korintusi zsidók minden térítési próbálkozásnak ellenálltak, Pál kifakadt:

Véretek szálljon a fejetekre!¹⁰ Én ártatlan vagyok. Mostantól a pogányokhoz fordulok. (ApCsel 18:6)¹¹

⁹ Lukács az Apostolok Cselekedeteiben több alkalommal is ír arról, hogy Pál a maga evangéliumával újra és újra a zsidókhoz fordult: 13:14–43 (Antióchia); 14:1 (Ikónium); 17:1–2 (Tesszaloniki); 17:10 (Berea); 17:17 (Athén); 18:4 (Korintus); 19:8 (Efezus). Lásd még ApCsel 20:21: „Zsidóknak és görögöknek egyaránt hirdettem, hogy térjenek meg az Istenhez, és higgyenek Urunkban, Jézusban.”

¹⁰ Vö. a Krisztus halálát követelő zsidó tömeg öntakával: „Vére rajtunk és fiainkon!” (Mt 27:25)

Pál egészen egyszerűen nem tehetett mást: saját keserű tapasztalatai kényszerítették rá a pogánymisszióra:

Pál és Barnabás bátran megfeleltek nekik: „Először nektek kellett volna hirdetnünk az Isten szavát. De mert visszautasítottátok és méltatlannak ítéltétek magatokat az örök életre, most a pogányokhoz fordulunk.” (ApCsel 13:46)

Pálnál azonban a pogányokra való hivatkozás egyfajta ideológiai funkciót is betöltött. Pál nyilvánvalóan felismerte, hogy az apostoli hivatás Krisztus szándékának megfelelően az emberek egy *meghatározott csoportjához* kapcsolódik: az apostol nem általában apostol, hanem *valakiknek* az apostola. S ha Krisztus rendelkezésének megfelelően a *tizenkét* apostol Izrael *tizenkét* törzsének apostola, akkor ő mint a *tizenharmadik* apostol „csak” az Izraelen kívüli pogányság – mintegy a „tizenharmadik törzs” (Arthur Koestler)¹² – apostola lehet. A pogánymisszió, illetve a pogánykereszténység adta meg Pál apostolságának a legitimációs alapját:

[Az apostolok] elismerték, hogy én éppúgy megbízatást kaptam az evangélium hirdetésére a körülmetéletlenek, mint ahogy Péter a körülmetéltek körében. Aki ugyanis Péternek erőt adott a körülmetéltek közötti apostolkodásra, velem is együtt munkálkodott a pogányok között.

¹¹ Érdemes itt emlékezni arra, hogy az Emberfia soha senkit nem próbált *megtériteni*, és nem is átkozta meg azokat („Véreték szálljon a fejetekre”), akik valamilyen módon nem hajlottak a szavára.

¹² Koestler *A tizenharmadik törzs* című, sok vitát kiváltó munkája szerint a nyugati (askenázi) zsidók azoknak a leszármazottai, akik a Kazár Birodalomban – legalábbis a feltételezések szerint – áttértek a judaizmusra.

Pál azonban e szavakkal csak vágyait fejezte ki; a valóság más volt. A pogányok misszionálása már Pál előtt megkezdődött, és ezen az úton az a Péter tette meg az első lépést (lásd ApCsel 10:1–11:21), akit Pál szeretett volna a zsidók apostolaként beállítani. Az István vértanú miatt kitört jeruzsálemi keresztényüldözés következtében Antióchiába menekült keresztények pedig

görögökkel [= pogányokkal] is szóba álltak: hirdették nekik az Úr Jézust. Velük volt az Úr segítsége: sokan hívők lettek [a pogányok közül], és megtértek az Úrhoz. (ApCsel 11:20–21)

Az ennek kapcsán kirobbanó vitában *éppen Péter volt az*, aki a körülmetéletlenek megkeresztelkedése mellett kiállt:

Heves vita támadt, végül felállt Péter, és ezt a beszédet intézte hozzájuk: „Testvérek! Tudjátok, hogy *az Isten kezdettől fogva kiválasztott közületek, hogy a pogányok az én számból hallják az evangélium tanítását*, és higgyenek.” (ApCsel 15:7)

E szavak világosan utalnak a Péter és Pál közötti feszültségre, illetve arra, hogy az apostolok egyáltalán nem fogadták el a páli önkényes – és a valóságnak nem is megfelelő – feladatmegosztást, amelyben ráadásul Pál önmagán kívül csak Péterről volt hajlandó tudomást venni, mintha kettejükön kívül nem is létezett volna más apostol.

Pál tehát semmiféle isteni kinyilatkoztatást nem kapott arról, hogy neki a pogányok apostolává kell lennie, és ez jól látszik levelein is, amelyek éppúgy szólnak döntően zsidókeresztényekhez (Róm), mint döntően pogánykeresztényekhez (Gal, Fil, 1 Tessz), illetve vegyes egyházakhoz (1 Kor; 2 Kor).¹³

¹³ A Filem címzettjének, Filemonnak a hovatarozása bizonytalan. Mint jármódú kereskedő, akár zsidó is lehetett.

Mindenesetre Pál teológiájának központi motívumát, saját evangéliumának (vö. 2Kor 4:3) lényegét, a Törvény (Tóra) és a kegyelem, a Törvény szerinti tettek és a hit szembeállítását elsődlegesen zsidókeresztény olvasóközönségének fejtette ki (Róm); a pogánykeresztényeket értelmetlen lett volna győzködni a mózesi törvény idejétmúltságáról, hatástalanságáról és alkalmatlanságáról. Ugyanakkor viszont azt láthatjuk, hogy *Péter* első levele kifejezetten a pogányokhoz szól, hiszen címzettjei – mint ahogy a levél utal rá – *bálványimádatásból* tértek meg kereszténnyé (lásd 1Pét 4:3).¹⁴

Pál tehát sem arra nem kapott meghívást, hogy apostol legyen, sem pedig arra, hogy a pogányok apostola legyen. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy missziós tevékenysége bármiben is elmaradt volna az apostoloké mellett, mint ahogy azt sem jelenti, hogy ne vette volna ki a részét abból a pogánymisszióból, amelynek azonban sem a kezdeményezője, sem egyedüli képviselője nem ő volt.

Pál azonban nemcsak a pogányokhoz való apostoli meghívását igyekezett isteni eredetűként feltüntetni – s magát ez által legitimálni –, hanem saját evangéliumértelmezését is isteni eredetűnek tekintette:

Biztosítalak benneteket, testvérek, hogy *az általam hirdetett evangélium nem embertől való*. Hiszen nem embertől kaptam vagy tanultam, hanem Jézus Krisztus kinyilatkoztatásából. (Gal 1:11–12)

Saját evangéliuma¹⁵ – voltaképpen saját evangéliumértelmezése – isteni eredetének hangsúlyozására azért volt szüksége

¹⁴ A levél péteri szerzősége kétséges, de a levél nyilvánvalóan a péteri „iskola” álláspontját tükrözi.

¹⁵ Pál az evangéliumot többször is *saját evangéliumának* minősíti. Lásd ezzel kapcsolatban Róm 2:16 („evangéliumom”); 16:25 (evangé-

Pálnak, hogy az Emberfia evangéliumának más interpretációit érvénytelenítse:

De ha akár mi, akár egy mennyei angyal más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit mi hirdettünk: *átkozott legyen!* Amint már kijelentettük, most *újra megismételjük*: Ha valaki más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit tőlünk hallottatok, *átkozott legyen!* (Gal 1:8–9)

Pál itt nem merete leírni, amit tulajdonképpen gondolt: „De ha akár mi, akár *egy másik apostol* más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit mi hirdettünk: *átkozott legyen!*” Azaz, hogy abszurd módon a mennyei angyalokra hivatkozott ebben az összefüggésben, egy olyan méltóságra utalt – s egyúttal egy olyan méltóságot utasított el –, amely messze az apostoli dignitás fölött van,¹⁶ következésképpen szavai *indirekt módon* az apostolokra is vonatkoznak.

Ami „Pál evangéliumát” kiváltképpen problematikussá teszi, az éppen evangéliumának önmaga által hirdetett *isteni* – következésképpen *nem emberi* – eredete. Ez ugyanis nemcsak egy állítást, hanem egy tagadást is magában foglal: Pál nem az Emberfia evangéliumát hirdette, melyet csak emberi közvetítőkön keresztül ismerhetett volna meg, hanem *saját* evangéliumát, amely részint farizeus múltja, részint látomá-

liumomban); 2Kor 4:3 („evangéliumunk”); Gal 1:6 („átpártoltatok egy más evangéliumhoz”). Egy alkalommal pedig arról beszél, hogy ő mindenkit *üdvözíteni* szeretne (vö. 1Kor 9:22), ami alig több szerencsétlen szóhasználatnál, viszont az efféle szóhasználatok mégis rávilágítanak arra, hogy Pál a kereszténységet valamiképpen „saját vállalkozásának” tartotta.

¹⁶ Az angyalok minden esetben az isteni akarat képviselői. E szavak tehát *ad absurdum* azt jelentik, hogy Pál még akár Istennel szemben is kitart a maga evangéliumértelmezése mellett.

sai és elragadtatásai, részint igehirdetési tapasztalatai révén bontakozott ki benne. Valószínűleg jobban ismerte az Emberfia tanítását, mint ahogy leveleiből látszik, viszont érdeklődésének homlokterében nem ez állt, hanem a *hit Krisztusa* – vagyis voltaképpen saját krisztológiájának Krisztusa:

És ő azért halt meg mindenkiért, hogy akik élnek, ne maguknak éljenek, hanem annak, aki értük meghalt és feltámadt. Ezután tehát *nem ismerünk senkit emberi szempontból. Ha Krisztust azelőtt emberileg ismertük is, most már nem úgy ismerjük.* (2Kor 5:15–16)

E hozzáállás szempontjából az Emberfia konkrét tanítása már csak zavaró tényezőnek minősülhetett. Amikor nem a maga isteni eredetűnek tekintett evangéliumát adta elő Pál, hanem az Emberfia tanításának valamelyik konkrét elemét, mindig hozzátette: „az Úrtól kaptam” (1Kor 11:23) vagy „magam is kaptam” (1Kor 15:3). Az Emberfia evangéliumával szemben megnyilvánuló távolságtartását jól mutatja az is, hogy Pál feltűnően kerülte azokat az embereket, akik személyesen ismerték és saját fülükkel hallották az Urat, s akiken keresztül megismerhette volna az Emberfia tanítását – és mindezen felül erre még büszke is volt:

De amikor tetszett annak, aki már születésemtől fogva kiválasztott és kegyelmével meghívott, hogy kinyilatkoztassa bennem Fiát, hogy hirdessem a pogányoknak, nem hallgattam *a testre és a vérre, és Jeruzsálemben sem mentem föl apostolelődeimhez*, hanem elmentem Arábiába, majd ismét visszatértem Damaszkuszba. *Három év múltán* azután fölmentem Jeruzsálembe, hogy megismerkedjem Péterrel, s nála maradtam tizenöt napig. Más apostolt nem is láttam, csak Jakabot, az Úr testvérét. Amit itt írok, Isten előtt mondom, nem hazugság. (Gal 1:15–20)

Pál tehát nem hallgatott *testre és vérre*, vagyis a názareti Jézus és tizenkét apostolának tanítására, hanem a maga fölülről eredőnek tekintett evangéliumértelmezését képviselte, kétségtelenül tűzön-vízen keresztül – miközben az evangélium másfajta értelmezését a legkisebb mértékben sem tolerálta:

Minden értelmet hatalmunkba ejtünk, s Krisztus iránt hódolatra kényszerítünk. Készen állunk arra is, hogy *minden engedelmiséget megtoroljunk*, míhelyt a ti engedelmisségetek tökéletessé válik. (2Kor 10:5-6)

Sőt, mint ahogy fentebb láttuk, egyenesen átokkal kívánta sújtani azokat, akik az evangélium másfajta értelmezését képviselték, mint amit ő, melybe nyilvánvalóan beletartoztak azok az evangéliumértelmezések is, amelyek talán sokkal közelebb álltak az Emberfia eredeti evangéliumához, mint Pálé, sőt amelybe tulajdonképpen burkoltan beletartozott magának az Emberfiának az evangéliuma is:

Ha valaki *más evangéliumot* hirdetne nektek, mint amit tőlünk hallottatok, *átkozott legyen!* (Gal 1:9)

Ezt a meghökkentő vallási türelmetlenséget és a legrosszabb értelemben vett dogmatizmust Pál nyilvánvalóan nem attól az Emberfiától tanulta, aki egy ezzel éppen ellentétes szellemiséget képviselt:

János vette át a szót: „Mester – mondta –, láttunk egy embert, aki ördögöt űzött a nevedben, de megtiltottuk neki, mert nem követ téged velünk.” Jézus így válaszolt: „*Ne tiltsátok meg! Mert aki nincs ellenetek, az veletek van.*” (Lk 9:49–50)

Miután a korintusi keresztények észrevették, hogy Pál, Péter és Apolló más evangéliuminterpretációt képvisel, és

megint más az evangéliuma Krisztusnak (vö. 1Kor 1:12), vita alakult ki közöttük a helyes evangéliumértelmezéssel kapcsolatban. Eleinte Pál arról próbálta meggyőzni őket, hogy emelkedjenek fölébe az efféle pártoskodásnak:

Pál, Apolló, Kéfás, a világ, az élet, a halál, a jelenvalók, az eljövendők: minden a tietek. Ti azonban Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig az Istené. (1Kor 3:22)

Érvelése nagyon is helyénvaló volt:

Én ültetem, Apolló öntözte, de a növekedést az Isten adta. Nem számít sem az, aki ültet, sem az, aki öntöz, hanem csak a gyarapodást adó Isten. (1Kor 3:6–7)

Nemsokára azonban benne is felülkerekedett a rivalizálás szelleme:

Kérlek titeket, legyetek [*az én*] követőim. (1Kor 4:16)

A levél vége felé pedig még egyszer megismétli a felszólítást, egyfajta indoklását is adva a kérésének:

Legyetek [*az én*] követőim, mint ahogy *én* Krisztus követője vagyok. (1Kor 11:1)¹⁷

Ami egyúttal azt is jelenti, hogy akik más evangéliumértelmezést képviseltek (Péter, Apolló, *ad absurdum* pedig az Emberfia), azok nem Krisztus követői.

Pál eredetileg a farizeusok irányzatához tartozott (Fil 3:5), és nemcsak elvi ellenfele volt a kereszténységnek, hanem aktívan ki is vette a részét a zsidó keresztényüldözés-

¹⁷ Vö. 1Tessz 1:6: „Ti az Úr és a mi követőink [= az én követőim] lettetek.”

ben: Lukács elbeszélése szerint megtérése előtt is éppen Damaszkuszba készült, hogy az ottani keresztényeket elfogja és *bilincsbe verve Jeruzsálembe hurcolja* (ApCsel 9:1–2):

Halálra üldöztem ezt az „utat” (tant), férfiakat és nőket kötöttem meg és vetettem börtönbe. (ApCsel 22:4) Zsinagógáról zsinagógára jártam, hogy megkínóztassam és káromlásra kényszerítsem őket. Fékevesztett dühömben még más országok városai-ban is üldöztem őket. Szavazatommal hozzájárultam a halálos ítéletükhöz. (ApCsel 26:10–11) Könyörtelenül üldöztem az Isten egyházát. (Gal 1:13).

Túl azon, hogy Pálnak ez a magatartása jól rávilágít arra, hogy milyen volt a kereszténység fogadtatása az ortodox zsidóság részéről,¹⁸ éles fényt vet Pál bizonyos személyiségvonásaira is. A probléma ezzel a páli hozzáállással ugyanis korántsem az, hogy Pál a maga hatalmi pozíciójából a keresztényeket üldözte, hanem az, hogy *egyáltalán* bármilyen *vallási-teológiai felfogás*, sőt egyáltalán bármilyen *nézet* képviselőit üldözte és halálra adta. Pál fő bűne nem a keresztények üldözése volt, hanem *egyáltalán* magának az üldözésnek a ténye. Bizonyára nagy szerepe volt ebben farizeusi képzésének, annak a jellegzetes farizeusi buzgóságnak, amely egy vallásos nacionalizmus (gör. *ioudaiszmosz*) formájában manifesztálódott,¹⁹ de egészen biztosan hozzájárultak ehhez sa-

¹⁸ A zsidó keresztényüldözésről általában, az ókori római keresztényüldözés judaista háttéréről, illetve a zsidó keresztényüldözés későbbi történeti megnyilvánulásairól lásd Buji Ferenc: *Az emberré vált ember*, 139–200. („Az első római keresztényüldözés” című tanulmány).

¹⁹ A *ioudaiszmosz* tulajdonképpen egy sajátos *terminus technicus*. Mint ahogy James Dunn rámutat, a „*ioudaiszmosz* kifejezést a Makkabeusok korában hozták létre, és a Makkabeusok *hellénizmosz* (hel-

játos személyiségjegyei is. Megtérése következtében természete lényegi értelemben csak annyiban változott, hogy erőszakossága szublimálódott és lelki-szellemi síkra húzódott. Ilyen módon Pálból megtérése, kereszténnyé válása hatására nem üldözési hajlama, hanem keresztényellenessége tűnt el. Hatalom nélkül magától értetődően nem üldözhetette már sem zsidó, sem keresztény ellenfeleit, s ilyen módon egyetlen fegyvere az átok volt:

Véretek szálljon a fejetekre! (ApCsel 18:6) –

mondta azoknak az ortodox zsidóknak, akik nem voltak hajlandók elfogadni új tanítását, vagyis nem voltak hajlandók kereszténnyé lenni;

Ha valaki más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit tölünk hallottatok, átkozott legyen! (Gal 1:9) –

mondta azoknak a keresztényeknek, akik nem voltak hajlandók elfogadni azt az evangéliumértelmezést, amelyet Pál a többi emberi és földi evangéliummal szemben isteni eredetűként igyekezett bemutatni. A saját evangéliumától más evangéliumokhoz pártoló korintusi keresztényeket pedig eképpen fenyegette:

Ha ismét elmegyek, nem kegyelmezek nektek. (2Kor 13:2)

lenizmus) és *allophüliszmosz* (idegen szokások átvétele) elleni rendíthetetlen ellenállására alkalmazták.” (*Kezdetben volt az evangélium*, 152.) Ez által – hangsúlyozza László Virgil a kérdéssel foglalkozó tanulmányában – „az etnikai és vallási identitás eddig is példátlanul szoros kapcsolata [...] még inkább összeforrt.” („Nemzeti identitás és Krisztusban lét”, 68.)

Ennek fényében nem lehet tudni, hogy ha Pálnak olyan hatalom lett volna a kezében, mint amilyennel még akkor rendelkezett, amikor börtönbe igyekezett vetni a keresztényeket, mit tett volna azokkal, akik nem voltak hajlandók engedelmeskedni neki, legyenek azok zsidók vagy keresztények.

Pál tulajdonképpen minden keresztény igehirdetővel feszült viszonyban volt, aki nem az általa képviselt evangéliumértelmezést tette magáévá, illetve aki nem az ő igehirdetése révén lett keresztényé. Amikor utolsó fogsága – házi őrizete – alatt Rómában, szabadulásában bízva várta az ítéletet (Fil 2:24), és nem tudott közvetlenül beleavatkozni az egyébként nem általa alapított római egyház életébe, keserűen állapította meg, hogy Rómában

némelyek ugyan féltékenységből és vetélkedésből, mások azonban jó szándékkal hirdetik Krisztust. Ezek szeretetből, mert tudják, hogy küldetésem az evangélium védelmére szól, am azok viszont vetélkedésből, és nem tiszta szándékkal hirdetik Krisztust, abban a hiszemben, hogy bilincseimben keserűséget okoznak nekem. De mit számít ez? Csak Krisztust hirdessék bármi módon, akár érdekből, akár tiszta szándékkal. (Fil 1:15–18)

Nyilvánvalóan azok hirdették „jó szándékkal” Krisztust, akik Pál követői voltak (vö. „Legyetek a követőim” – 1 Kor 11:1), míg akik nem voltak az ő követői, és tőle függetlenül hirdették Krisztust, azok „nem tiszta szándékkal”, „féltékenységből és vetélkedésből” tették ezt. Pál nem azt kifogásolta, hogy ezek az igehirdetők mást hirdettek, mint amit ő, vagy ugyanazt hirdették, de másként – hanem azt, hogy „féltékenységből” hirdették Krisztust, mintegy kifejezetten őellene. Hogy Róma városának ezek az igehirdetői kifejezetten azzal a szándékkal hirdették volna Krisztust, hogy Pál-

nak keserúséget okozzanak, az, hogy úgy mondjuk, nem éppen életszerű, különösen nem annak fényében, hogy Pál ekkor volt először Rómában, de ezúttal is fogolyként; az ellenben jól látszik, hogy Pált Krisztusnak ez a tőle független hirdetése keserúséggel töltötte el.

Pálnak a saját közvetlen keresztény érdekszféráján kívüli keresztény emberekhez való viszonyát jól megvilágítja az, hogy Rómából tanítványát és hűségese fiát (1Kor 4:17), Timóteust szerette volna elküldeni levele címzettjeihez, hogy visszatérve hozzá a filippi egyház életéről beszámoljon neki, ugyanis – mint ahogy fogalmazott –

nincs senkim [...], aki annyira hozzám hasonló lelkületű volna [mint Timóteus]. Tudjátok, mennyire megbízható, hiszen, mint a gyermek apja mellett, úgy szolgált mellettem. (Fil 2:20,22)

Ebből az önmagában véve nagyon is természetes megállapításból azonban Pál egy meglehetősen furcsa következtetést von le:

A többiek [ugyanis] *mind* a maguk javát keresik, nem Krisztus Jézusét.

Akik tehát nem Pálhoz hasonló lelkületű keresztények, illetve akik nem fiúi tisztelettel viseltetnek Pál iránt, azok Pál szerint egyetemlegesen („mind”) nem Krisztus, hanem a maguk javát keresik. Ezek után joggal merülhet fel a kérdés, hogy ki az, aki a maga javát keresi: Pál, aki önnön szolgálatát indirekt módon Krisztus szolgálatával azonosítja, vagy az összes többi római igehirdető?

Pál éppen azért állította morális tanításának legkiemeltebb helyére a *szereetet*, mert ez volt az, ami a leginkább hi-

ányzott belőle. Nevezetes szeretethimnusa (1Kor 13) – a maga végsőig fokozott szeretetközpontúságával – ennek a visszamaradott, de szublimálódott erőszaknak a verbális kompenzációja egy alapvetően *számonkérő és fenyegető* levél keretébe ágyazva (lásd pl. 1Kor 4:18–21). A szeretetnek az a rendkívüli piedesztálra állítása, amely e himnuszban megjelenik, s melyből egyébként éppen a krisztusi szeretet egyetlen és legjellegzetesebb momentuma: *az ellenségszeretet* hiányzik – teljesen idegen volt az Emberfia tanításától. Sőt, a szeretethimnusz több tanítása is szinte nyílt kritikája mindannak, amit az Emberfia fontosnak tartott: „Hitemmel elmozdíthatom a hegyeket” (*versus* Mt 17:20);²⁰ „szétoszthatom mindenemet a nélkülözők közt” (*versus* Mt 19:27–29),²¹ ha szeretet nincs bennem, csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom”. Pálnak semmi érzéke nem volt ahhoz a szimbolikus jelentőséghez sem, amelyet az Emberfia a gyermeki

²⁰ „Bizony mondom nektek, ha csak akkora hitetek lesz is, mint a mustármag, s azt mondjátok ennek a hegynek itt: Menj innét oda! – odamegy, s nem lesz nektek semmi sem lehetetlen.” Érdemes megfigyelni, hogy míg a szeretethimnusz e versében Pál a krisztusi értelemben vett hitre, illetve annak elégtelenségére utal, addig a himnusz végén a saját értelmezésében felfogott hitet állítja piedesztálra (vö. 1Kor 13:13). Ez azt jelzi, hogy Pál esetében az Emberfia tanításának kerülése nem tudatlanságból fakadt, hanem egy nagyon is tudatos döntés eredménye volt.

²¹ „Akkor Péter vette át a szót: »Nézd, mi mindenünket elhagytuk, és követtünk téged. Mi lesz hát a jutalmunk?« Jézus így válaszolt: »Bizony mondom nektek, ti, akik követtetek, a megújulásakor, amikor az Emberfia dicsőséges trónjára ül, ti is ott ültök majd vele tizenkét trónon és ítélkezni fogtok Izrael tizenkét törzse fölött. Aki nevemért elhagyja otthonát, testvéreit, nővéreit, apját, anyját, feleségét, gyermekeit vagy a földjét, százannyit kap, s az örök élet lesz az öröksége.«”

létnek tulajdonított: „Gyermekkoromban úgy beszéltem, mint a gyerek, úgy gondolkoztam, mint a gyerek, úgy ítélttem, mint a gyerek. De amikor elértem a férfikort, elhagytam a gyerek szokásait.” (1Kor 13:11)²² Továbbá „a hit, a remény és a szeretet” (1Kor 13:13) páli „szentháromságából” a remény szó (gör. *elpisz*) soha el sem hagyta az Emberfia ajkát: maradéktalanul páli eredetű erény.²³ Ami pedig a *hitet* illeti, Pál és az Emberfia hit-felfogása között alig van közös pont.²⁴ A hit, remény és szeretet páli kiemelt jelentősége tehát teljesen idegen az Emberfia felfogásától.²⁵

A hit kérdésére különösen is ki kell térnünk, mert a hit van az egész *páli teológia* tengelyében, illetve a hit és a tettek, a kegyelem és a törvény oppozíciója képezi az egész páli teológia alapszerkezetét. Hogy Pál e kérdéskörrel kapcsolatos rabulisztikus okoskodásai – melyek „egy olyan logikával [vannak áthatva], amelyet csak egy farizeus tudott értékel-

²² Lásd Bui Ferenc: *Az elfelejtett evangélium*, 90–98. („A kicsinyek” című fejezet).

²³ Lásd ezzel kapcsolatban *Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz*, 305–306, valamint *Biblikus Teológiai Szótár*, 1137–1140.

²⁴ Lásd Bui Ferenc: „A hívő és a gnosztikus”, 51–52.

²⁵ Pál szeretethimnuszánál Assisi Szent Ferenc Naphimnusza lényegesen közelebb áll Krisztushoz és tanításához, mert az Emberfia számos sora mögül határozottan kiejlik természetszeretete: „Nézzétek a mezők liliomait, hogyan nőnek: nem fáradoznak, nem szőnek-fonnak, mégis, mondom nektek, még Salamon sem volt dicsősége teljében úgy felöltözve, mint egy ezek közül.” (Mt 6:28–29) Szent Ferenc általános krisztocentrizmusáról, sőt „krisztomorfiájáról” lásd Walter Nigg: *Assisi Szent Ferenc*, 10–12; 29–31.

ni”,²⁶ és az általa is kárhoztatott „bölcsekedő beszéd” (1 Kor 1:17) legrosszabb formáit képviselik – helytállóak-e, tulajdonképpen érdektelen;²⁷ ami viszont lényeges, hogy ez az egész opposzió teljesen idegen az Emberfia tanításától, vagyis minden ízében páli nóvum. Hiányzik mindez Krisztus tanításából *annak ellenére*, hogy ő csakis és kizárólag a zsidókhoz – „zsidókeresztényekhez” – fordult a maga evangéliumával. Krisztus is a törvény – a Törvény – meghaladását képviselte, akárcsak Pál (vö. Róm 3:31), hiszen világosan kijelentette:

A törvény és próféták Jánosig tartottak. Azóta az Isten országának örömhíre terjed, és senki se juthat el oda erőfeszítés nélkül. (Mt 16:16)

A törvénynek ez a meghaladása azonban az Emberfia számára nem jelentette a törvény negligálását:

Nem megszüntetni jöttem, hanem teljessé tenni. (Mt 5:17)

Mit jelent ez? Mit jelent a törvénynek egyszerre beteljesítése és a meghaladása *az Emberfia számára*? Az, ami az ő esetében túl van a törvényen és a törvény szerinti cselekedeteken, valami egészen más volt, mint a páli hit vagy kegyelem:

Hallottátok, hogy a régiek ezt a parancsot kapták: Ne ölj! Aki öl, állítsák a törvényszék elé. *Én azonban azt mondom nektek:* Már azt is állítsák a törvényszék elé, aki haragot tart embertár-

²⁶ *Jeromos Bibliakommentár* III. 558 (82:14). Joseph A. Fitzmyer szavai.

²⁷ Akár biblikus alapon, akár a természetes logika alapján könnyű lenne kritika tárgyává tenni Pálnak a törvénnyel, hittel és kegyelemmel kapcsolatos erőltetett írásmagyarázatát és csikorgó logikáját.

sával. [...] Hallottátok a parancsot: Ne törj házasságot. *Én azonban azt mondom nektek*, hogy aki bűnös vággyal asszonyra néz, szívében már házasságtörést követett el vele. [...] Hallottátok ezt a régieknek szóló parancsot is: Ne esküdjél hamisan, hanem tartsd meg az Úrnak tett esküdet. *Én azonban azt mondom nektek*: Egyáltalán ne esküdjetek, sem az égre, mert az Isten trónja, sem a földre, mert az lába zsámolya, sem Jeruzsálemre, mert az a nagy Király városa. Még saját fejedre se esküdjél, mert egyetlen hajszáladat sem tudod fehérré vagy feketévé tenni. Így beszéljetek inkább: az igen igen, a nem nem. Ami ezenfelül van, a gonosztól való. Hallottátok a parancsot: Szemet szemért és fogat fogért. *Én azonban azt mondom nektek*, ne álljatok ellent a gonosznak. Aki megüti a jobb arcodat, annak tartsd oda a másikat is! Aki perbe fog, hogy elvegye a ruhádat, annak add oda a köntösödöt is! S ha valaki egy mérföldnyire kényszerít, menj vele kétannyira! Aki kér, annak adj, s attól, aki kölcsönt akar tőled, ne tagadd meg! Hallottátok a parancsot: Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet. *Én azonban azt mondom nektek*, szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért! Így lesztok fiai mennyei Atyátnak, aki fölkelti napját jókra is, gonoszokra is, esőt ad igazaknak is, bűnösöknek is. (Mt 5:21–28; 33–45)

Az Emberfia számára *ez* a törvény meghaladása; *ezt* jelenti az, hogy a törvény véget ért. *Ezt* jelenti az, hogy Krisztus nem megszüntetni jött a törvényt, hanem teljessé tenni. *Ez az*, ami Pálnál a „hitté” és a „kegyelemmé” változott – azzá a „hitté”, amely az Emberfia számára fundamentálisan mást jelentett, mint Pál számára, és azzá a „kegyelemmé”, ami az Emberfia ajkán egyszer sem fordul elő, egyszerű hétköznapi szóként sem, nemhogy a páli kegyelemteológia értelmében. Pál ugyanis viszonylag kevéssé ismerte az Emberfia tanítását, s arról, minthogy csak zavarta volna saját evangéliumába vett hitében, inkább nem vett tudomást. Ahhoz ugyanis nem isteni kinyilatkoztatás révén kellett volna hozzájutnia, ha-

nem emberektől: az általa lenézett apostoloktól. Pál leveleiből *rekonstruálhatatlan* lenne az Evangélium: egészen egyszerűen megismerhetetlen belőle az Emberfia tanítása; a páli levelekből csak *Pál evangéliumát* lehet rekonstruálni.²⁸

Feltéve, de meg nem engedve, hogy megvolt a létjogosultsága a törvény és a hit, illetve a cselekedetek és a kegyelem páli oppozíciójának, az kizárólag csak egy olyan teológiai kontextuson belül lehetett érvényes, amelyben Pál ellenlábasai azt a nézetet képviselték, hogy csak az ószövetségi törvény szerinti tettek üdvözítenek. *Ilyen nézetekről azonban csak Pál leveleiből tudunk.* Ha a kereszténység történelmének hajnalán voltak is ilyen szélsőséges – és az Emberfia tanításával is ellentétben álló – nézetek, azok gyorsan a múltéi lettek, és elenyészésükkel párhuzamosan a velük szemben megfogalmazott, hasonlóképpen szélsőséges páli teológia is elavulttá vált.

A páli *paganizáló*, de voltaképpen indirekt módon erősen *judaizáló* teológia igazi ellenlábásának az Egyházon belül a zsidókeresztény jakabi teológia számított. Ennek ma egyetlen dokumentumát ismerjük: Jakab levelét.

Bár nem biztos, hogy e levél szerzője Jakab volt (Jakab, az „Úr testvére”),²⁹ de az mégis a jakabi vonalhoz tartozik,

²⁸ „Ha csupán Pál leveleit ismernénk, a názareti Jézusról szinte semmit nem tudnánk” – mint ahogy James Dunn fogalmazott. (*The Theology of Paul the Apostle*, 184.) Az Emberfia a páli egyházakban saját halála után már egy-két évtizeddel is szinte mitológiai alakká változott, akinek földi élete és tanítványainak átadott tanítása tulajdonképpen harmadrangúvá vált szótériológiai funkciójához képest.

²⁹ A keresztény őskornak két nevezetes Jakabját ismerjük: az egyik az Emberfia három tanítványának egyike és János apostol bátyja volt, aki igen korán, Heródes Agrippa uralkodása (Kr. u. 37–41) alatt szen-

vagyis jó képet ad arról, kikkel állt szemben Pál. Jakab levele tehát az egyik olyan „más evangélium”, amelyet Pál átokkal sújtott. Jól tudjuk, hogy a páli teológiai álláspontot magáévá tevő Luther is legszívesebben kihagyta volna az újszövetségi könyvek közül Jakab „szalmacséplő levelét”.³⁰ Bár kétségtelen, hogy ez a levél oppozícióban áll Pál leveleivel (s ez mutatja, hogy valóban a jakabi vonalhoz tartozik), mégis, *semmi olyan nincs benne, amit Pál az ellenfeleinek tulajdonít*. Sőt, azt lehet mondani, hogy ez a levél sokkal hitelesebben krisztusi és sokkal kevésbé hatja át a judaizmus, mint Pál teológiailag túlszofisztikált és judaizmussal *pró és kontra* keresztül-kasul áthatott leveleit, amelyek tele vannak a pogányok elleni legelfogultabb kirohanásokkal:

[A pogányok] kérkedtek bölcsességükkel és oktalanná váltak. A halhatatlan Isten fölségét fölcserélték a halandó ember, a madarak, a négylábúak és a szűszómászók képmásával. Ezért Isten szívének vágya szerint kiszolgáltatta őket a tisztátalanságnak, hadd gyalázzák meg saját testüket. [...] Ezért szolgáltatta ki őket Isten a saját gyalázatos szenvedélyeiknek. Asszonyaik a

vedett vértanúhalált (vö. ApCsel 12:2); a másik Jakab „az Úr testvére” (Mk 6:3) volt, akinek ugyan az Emberfia élete során semmi szerepe nem volt, valószínűleg nem is volt követője, de halálát követően keresztényé vált, a Feltámadott külön is megjelent neki (1Kor 15:7), és ő lett a jeruzsálemi egyház feje, s egyúttal Péter mellett az egész Egyház legtekintélyesebb vezetője. Testvére volt annak a Júdásnak, akinek egy levelét az Újszövetség úgyszintén tartalmazza, s aki úgyszintén nem tartozott a Tizenkettő közé. Figyelemreméltó, hogy – Pállal ellentétben – sem Szent Jakab, sem Szent Júdás nem apostolnak, hanem „Jézus Krisztus szolgájának” nevezi magát levele elején (Jak 1:1; Júd 1:1), ez a cím ugyanis az ősegyház eredeti álláspontja szerint kizárólag csak a Tizenkettőt illette meg.

³⁰ *Bibliai Lexikon*, 1689.

természetes szokást természetellenessé váltották fel. A férfiak hasonlóképpen abbahagyták az asszonnyal való természetes életet, egymás iránt gerjedtek vágyra, vagyis férfi férfival űzött ocsmányságot. [...] Isten is romlott eszűkre hagyta hát őket, hogy alávaló tetteket vigyenek végbe. Tele is vannak mindenféle gonoszsággal, hitványsággal, kapzsisággal, ravaszsággal, tele irigységgel, gyilkossággal, vetélkedéssel, ármánykodással, rosszindulattal. Megszólók, rágalmazók, istengyűlölők, gyalázkodók, fennhéjázók, kérkedők, agyafúrtak, szüleik iránt engedetlenek, értetlenek, hitszegők, lelketlenek, könyörtelenek. (Róm 1:22–24,26–31)³¹

Íme a pogányság ortodox zsidó szemlélete.

A Jakab-levél még úgy is lényegesen univerzálisabb – sokkal kevésbé kötődik a judaista teológiához –, mint a „pogányok apostolának” levelei, hogy kifejezetten zsidóknak szól. A Jakab-levél nem Krisztusról ad tanítást, hanem Krisztus tanítását közvetíti. Ráadásul Páltól azt is jól tudjuk, hogy Jakabnak és az „ő evangéliumát” támogatóknak eszükbe sem

³¹ Nem világos, hogy a pogányoknak ez a „pogányok apostolától” származó, fölöttébb egyoldalú bemutatása saját véleménye Pálnak, vagy csak azért fogalmazta meg, hogy zsidókeresztény olvasóit megnyerje. E bűnlajstrommal szemben állnak a zsidók, akiké „az istenfűség, a dicsőség, a szövetségek, a törvényadás, az istentisztelet és az ígéretek. Övéik az atyák, és test szerint közülük származik Krisztus” (Róm 9:5); s akiknek egyetlen bűne „megátalkodottságuk”: az, hogy egy részük nem fogadta el Krisztust (Róm 11:7,25). Pál azonban pogánykeresztényeknek írva egészen másként fogalmaz a zsidóságról: „Urunkat, Jézust és a prófétákat is megölték, minket pedig üldöznek, ezért az Isten előtt nem kedvesek, és az embereknek is ellenségei. Akadályoznak bennünket, hogy a pogányoknak ne hirdessük az evangéliumot az üdvösségükre. Így betelik egyszer s mindenkorra bűneik mértéke, s már rajtuk is az Isten haragja, végérvényesen.” (1Tessz 2:15–16)

jutott a pogány Tituszt körülmetéltetni (vö. Gal 2:3).³² Ha Pál az ellen harcolt, ami ebben a Jakab-levélben megjelenik, akkor ez a harc bizony érvénytelen és értelmetlen volt. Ha viszont valami egyéb ellen harcolt Pál, valami olyan ellen, amiről még csak tudomásunk sincs, akkor számunkra ennek a harcnak – annak az egész teológiai arzenálnak, amelyet Pál e harc érdekében felvonultatott, egész teológiájának, amit ennek érdekében kidolgozott – semmiféle relevanciája nincsen. Legfeljebb kortörténeti érdekesség, melynek jelentősége csupán a kor „zsidózóinak” szempontjából és számára van.

Pál azonban nemcsak Jakabbal és a jakabi zsidókeresztény irányzattal volt feszült viszonyban, hanem általában az apostolokkal is: saját hitének és teológiájának Krisztusa volt az egyetlen olyan tekintély, amelyet elfogadott, míg az apostolokhoz – akik az Emberfia tanítását képviselték – csak kényszerűségből alkalmazkodott. Kifejezetten került az apostolokkal – ahogy ő felfogta, a riválisaival – való találkozást, és missziós területeit is úgy választotta meg, hogy ne kelljen velük találkoznia. Büszke volt arra, hogy evangéliuma független az apostoloktól, ugyanakkor viszont tartott is a velük való találkozástól:

Kérlek benneteket, testvérek, a mi Urunk, Jézus Krisztusra s a Szentlélek szeretetére, legyetek segítségemre: imádkozzatok értem Istenhez, hogy [...] a [jeruzsálemi] szentek [= apostolok és presbiterek] szívesen vegyék Jeruzsálemnek tett szolgálato-
mat. (Róm 15:30–31)

A jeruzsálemi apostoli zsinaton ugyanis Pál azt vállalta, hogy a tehetősebb Palesztinán kívüli egyházak rendszeresen segí-

³² Miközben Pál körülmetéltette a félig zsidó, félig görög származású Timóteust (vö. ApCsel 16:3).

teni fogják pénzügyileg a jeruzsálemi egyházat, egészen pontosan a jeruzsálemi szegényeket (vö. Róm 15:26). Nem lehet tudni, hogy a gyűjtés gondolata kitől származott. Pál azt állítja, hogy az apostoloktól (vö. Gal 2:10), de nem elképzelhetetlen, hogy a javaslatot éppen Pál tette. Több dologból is következtethetünk erre: egyrészt abból, hogy az apostoli zsinat lukácsi leírásában egyetlen szó sem esik a pogány egyházaknak a jeruzsálemi anyaegyházhoz való pénzügyi hozzájárulásáról; másrészt abból, hogy Pál, miközben az apostolokkal legszívesebben sosem találkozott volna, magát a gyűjtést feltűnően szívügyeként kezelte; harmadrészt és legfőképpen pedig abból, hogy – mint láttuk – tartott attól, hogy Jeruzsálemben hogyan fogják fogadni az összegyűjtött adományokat.³³ A gyűjtés voltaképpen nem a „szentek javára” (1Kor 16:1), a jeruzsálemi „szentek [anyagi] szükségletének kielégítésére” (2Kor 9:12) történt, mint ahogy Pál időnként igyekezett beállítani, hanem a jeruzsálemi szegények számára (vö. Róm 15:26). A jeruzsálemi szentek – az apostolok – ugyanis örökölték az Emberfia „szociális érzékenységét”, és kifejezetten odafigyeltek a szegényekre (Jakab levelének ez az egyik fő témája), míg Pált a szegénység kérdése teljesen hidegen hagyta, és a szegénység/gazdagság problematika leveleiben csak a „jeruzsálemi szenteknek” való adakozás kapcsán merült fel. Sőt, Pál képes volt arra, hogy „nyomasztóan szegény” egyházakat is rábírjon a „bőséges adakozásra” (2Kor 8:2) – noha lehet, hogy éppen ők szorultak volna rá arra, hogy a többi egyház segítse őket. Nyilván nem a jeruzsálemi egyház, illetve az ottani szegé-

³³ De talán nem is abban volt bizonytalan, hogy a gyűjtést hogyan fogják fogadni, hanem inkább abban, hogy *őt* hogyan fogják fogadni.

nyek iránt érzett együttérzés vezérelte, hanem az, hogy a vele meglehetősen feszült viszonyban lévő „jeruzsálemi szentek” kritikáját elhallgattassa. *Pál a jeruzsálemi egyház rendszeres pénzügyi támogatásával vásárolta meg szabadságát, szellemi függetlenségét azoktól, akiket gúnyosan „fő-fő apostoloknak” nevezett* (2Kor 11:5; 12:11), miközben maliciózan kifejtette, hogy nem kívánja bolygatni azt a kérdést, hogy mielőtt apostolok lettek, mit csináltak.³⁴ Ellenséges érzületet azokkal szemben, akiket nemrég még üldözött, Pál voltképpen sohasem adta fel; paradox módon azt mondhatnám, hogy soha nem tudta megbocsátani nekik, hogy egykoron üldözte őket.³⁵ S miközben az utolsónak tekintette magát az apostolok között, aki arra sem méltó, hogy apostolnak nevezék (1Kor 15:9 – noha maga nevezte magát apostolnak), fő apostolokkal mérte össze magát:

Semmivel sem vagyok kisebb a „fő-fő apostoloknál”. (2Kor 11:5)

Rivalizálásából, az apostolokhoz való ambivalens viszonyából fakadóan Pál leveleinek rendszeresen visszatérő témája saját maga. Vannak levelei, amelyek jó része önmaga mellett

³⁴ „...hogyan azelőtt milyenek voltak, nekem mindegy, az Isten nem nézi a személyt.” (Gal 2:6) Pál, úgy látszik, még ekkor sem tudta túltenni magát az egyszerű emberek lenézésén, amelyben a fő szempont talán nem is az volt, hogy az apostolok kétkezi munkából tartották fenn életüket, hanem inkább az, hogy bűnösök voltak és nem tartották be a farizeusok által megkövetelt vallási szabályokat, amelyeket viszont Pál maximálisan betartott (vö. Gal 1:14). Ahogy Pál nyilvánvalóan jobb zsidónak tartotta magát az apostoloknál, éppúgy jobb kereszténynek is tartotta magát náluk.

³⁵ E sajátosan paradox logika mélyreható elemzésével kapcsolatban lásd Hamvas Béla: „Paradoxon az igazságtalanságról”.

ti kortesbeszéd, saját maga „kikényszerített” dicsérete. Az apostolokkal, és különösen a fő apostollal, Péterrel szembeni ellenérzéseit Pál nem is tudta véka alá rejtetni, mint ahogy saját elbeszéléséből látszik:

Amikor azonban Péter Antióchiába érkezett, szembeszálltam vele, mert okot adott rá. Mielőtt ugyanis néhányan átjöttek volna Jakabtól, együtt étkezett a pogányokkal, azután azonban, hogy ezek megjelentek, visszahúzódott és különvált tőlük, mert félt a körülmetéltektől. Az ingadozásban a többi zsidó is követte, sőt még Barnabást is belesodorták a kétszínűségbe. Amikor tehát láttam, hogy viselkedésük nem egyezik az evangélium tanításával, mindnyájuk előtt megmondtam Péternek: Ha te zsidó létedre pogány módon, és nem zsidó szokás szerint élsz, hogyan kényszerítheted a pogányokat, hogy zsidó szokásokat kövessenek? (Gal 2:11–14)

Hogy ténylegesen így volt-e, vagy sem, azt nem tudhatjuk. Azonban még ha Antióchiában a konfliktus Péter és Pál között így is történt, Péter eljárásában – különösen Pál szempontjából – semmi kifogásolnivaló nincsen. Különösen annak a Pálnak a szempontjából nem kifogásolható Péter magatartása, aki büszkén hirdette magáról, hogy

a zsidók előtt zsidóvá váltam, hogy megnyerjem a zsidókat. A törvény alá rendelték között a törvény alárendeltje lettem – noha magam nem vagyok a törvénynek alárendelve –, csak hogy megnyerjem azokat, akik a törvény alárendeltjei. Azok közt, akikre a törvény nem vonatkozik, olyan lettem, mint aki a törvényen kívül áll – pedig nem állok Isten törvényén kívül, hanem Krisztus törvényének vagyok alárendelve –, csak hogy megnyerjem a törvény alá nem rendelteteket. A gyöngék közt gyöngé lettem, hogy megnyerjem a gyöngéket. Mindenkinek mindene lettem, hogy mindenkit üdvözítsek. (1Kor 9:20–22)

Nos, Péter sem tett mást, és az ilyen „duplafenekű” hozzáállásból, ha éppen egyszerre kell az apostolnak pogányokhoz és zsidókhoz, pogánykeresztényekhez és zsidókeresztényekhez fordulni, magától értetődően nehézségek, problémák fakadnak. Pál Timóteust is csupán „a környékbeli zsidókra való tekintettel”, vagyis ha úgy tetszik, „kétszínűen”, a zsidó elvárásokhoz alkalmazkodva – metéltette körül (vö. ApCsel 16:3).³⁶

Pál Péter-kritikájának egyéb problematikus elemei is vannak. „Ha te zsidó létedre pogány módon, és nem zsidó szokás szerint élsz, hogyan kényszerítheted a pogányokat, hogy zsidó szokásokat kövessenek?” – kérdi Pál Pétertől. Ha Péter valóban ezt tette volna, vagyis a pogánykeresztényeket a törvény előírásainak betartására kényszerítette volna, akkor egyike lett volna azoknak a „zsidózóknak”, akikkel Pál fél életén keresztül hadakozott. Ez nyilvánvaló képtelenség, és Péterről az Apostolok Cselekedetei is e vád ellentétét állítja, hiszen az apostoli zsinaton *éppen ő* képviselte azt az álláspontot, hogy a pogányokból lett keresztényeknek nem szabad „nyakára rakni azt az igát, amelyet sem atyáink, sem mi nem bírtunk elviselni” (ApCsel 15:10).

Az Emberfia számára a *par excellence* bűn a „farizeizmus” volt, vagyis a képmutatás (*hüpokrizisz*). Sőt a „farizeizmus” több volt, mint bűn: *létrontás* (Hamvas Béla), vagy egyenesen *létroncsolás* (Bogár László). A többi bűn csak felsorolás-szerűen kapott helyet az Emberfia tanításában:

³⁶ Timóteus zsidó anyától és görög apától származott, és eredetileg körülmetéletlen volt.

Erkölcstelenség, lopás, gyilkosság, házasságtörés, kapzsiság, rosszindulat, csalás, kicsapongás, irigység, káromlás, kevélység, léhaság. (Mk 7:21)

A képmutatáshoz azonban egészen más módon állt hozzá: legszenvédélyesebb kritikáit egyértelműen a farizeusi képmutatással szemben fogalmazta meg. A farizeizmus lényege: az erény látszata révén követni el a bűnt.³⁷ Ráadásul a farizeus nemcsak a környezetét csapta be, hanem magát is, mert maga is azt hitte, hogy magatartása kifogástalan. A látszatra ügyelő, de a lényegét elhanyagoló álszenteskedő képmutatás azonban nem korlátozódott a farizeusokra, hanem többé-kevésbé általános sajátossága volt a zsidóságnak, noha legtisztább formájában éppen az Izrael vallási elitjét alkotó farizeusok képviselték. A farizeusok magukat tartották az igazi zsidóknak, azoknak, akik a zsidó hagyományoknak maximálisan eleget tesznek, míg a többi embert, különösen a „föld népét”, az egyszerű hétköznapi embert lenézték:

Két ember fölment a templomba imádkozni, az egyik farizeus volt, a másik vámos. A farizeus odaállt *előre*, és így imádkozott magában: Isten, hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint a többi ember, rabló, igazságtalan, házasságtörő, mint ez a vámos is. Kétszer bőjtölök hetenként, mindenemből tizedet adok. – A vámos megállt *hátról*, szemét sem merte fölemelni az égre, inkább a mellét verte és könyörgött: Isten, irgalmazz nekem, bűnösnek! – Mondom nektek, hogy ez megigazultan³⁸ ment haza, az nem. Aki magát felmagasztalja,

³⁷ A farizeizmussal kapcsolatban lásd Buji Ferenc: *Az elfelejtett evangélium*, 133–146. („A farizeusok” című fejezet).

³⁸ A „megigazulásnak” ezt a krisztusi eszméjét nem szabad összevetészeni a hitből fakadó páli „megigazulással”. Láthatólag az Emberfia számára a megigazulás független volt a belé vetett hitől.

az megaláztatik, aki megalázza magát, az felmagasztaltatik.
(Lk 8:10–14)

Az Emberfia a maga morális tanítását tulajdonképpen éppen a farizeizmus, vagyis a farizeusi képmutatás *antitéziseként* fogalmazta meg, és tanítványai megválogatásánál is ügyelt arra, hogy ne legyen közöttük farizeus.

Hogy Pál ismerte-e az Emberfiának a farizeusokkal kapcsolatos álláspontját, vagy nem, azt nem tudhatjuk. Mivel azonban az korántsem volt marginális eleme az Emberfia tanításának, hanem kifejezetten nagy hangsúlyt kapott benne, nehéz elképzelni, hogy ne lett volna róla valamiképpen tudomása. Önmagában véve semmi meglepő nincs abban, hogy Pál morális tanításában a farizeizmus és általában a képmutatás *egyáltalán* nem jelent meg, mert hiszen az Emberfia tanításának nem ez az egyetlen olyan markáns eleme, amely „Pál evangéliumából” hiányzik – de ha arra gondolunk, hogy maga Pál is farizeus volt, akkor a farizeusság témájának, illetve a képmutatás bűnének feltűnő kerülése a páli levelekben más színben jelenik meg.

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy Pál nemcsak egyszerűen farizeus volt, hanem a farizeusoknak is a legkiválóbbjai közé tartozott. Pál farizeus családba született, vagyis a farizeusi tudást és gondolkodást már gyermekként elsajátíthatta (vö. ApCsel 23:6). A család Jeruzsálembé küldte, hogy ott kapja meg hivatalos farizeusi képzését (vö. ApCsel 26:4). Mestere a kor talán legjelentősebb farizeusa volt: Gamáliel (?–52). Pál önmagát keresztény korszakából visszatekintve „a törvény szerinti jámborságban feddhetetlenként” (Fil 3:6) írja le, ami azt jelenti, hogy nagyon komolyan vette mindazt, amit farizeusként elsajátított. Tulajdonképpen keresztényként is büszke volt saját farizeusi múltjára. Ugyanakkor

Pál mint farizeus hivatalos „keresztényvadász” volt, aki szenvedélyesen vetette bele magát a keresztények felkutatásába, letartóztatásába, bebörtönzésébe és kivégeztetésébe.³⁹ Úgy tűnik ez a kettő, a mély, farizeusi típusú vallásosság és ez a fajta „üldözési mánia” nemhogy kizárta volna, hanem inkább feltételezte egymást.

Ilyen körülmények között semmi meglepő nincs abban, hogy az evangéliumok farizeizmuskritikája Pál evangéliumában nem kapott helyet. Az a büszkeség, amellyel Pál saját farizeus múltjáról beszélt, abba az irányba mutat, hogy ha ismerte is az Emberfia farizeusokkal kapcsolatos álláspontját, egyáltalán nem osztotta véleményét. Sőt, az a bűn, amelyet az Emberfia a farizeussággal társított, nevezetesen a *képmutatás*, szinte teljesen hiányzik a páli morális kódexből. *Szinte* – mivel egyetlen alkalommal utalt rá: akkor, amikor Pétert vádolta vele; miután ugyanis Péter „együtt étkezett a pogányokkal”, vagyis ortodox zsidó szokás szerint nem tartotta magát távol tőlük, a jeruzsálemi zsidókeresztények feltűnése után „visszahúzódott és különvált tőlük, mert félt a körülmétektől” (vö. Gal 2:11–14). A katolikus bibliafordítás enyhe eufemizmussal itt a „kétszínűség” kifejezést használja, hogy Péter magatartását elkülönítse a farizeusi képmutatástól – de Pál itt pontosan ugyanazt a szót használja, mint amivel az Emberfia vádolta a farizeusokat: *hüpokriszisz*.⁴⁰ Péter esetében azonban szó sem lehet hipokrizisről, mert egyáltalán nem lehet azt mondani rá, hogy „vizet prédikál és bort iszik”, mint ahogy azt sem, amit mestere mondott a fa-

³⁹ Pál áldozatai zsidókeresztények voltak, és a zsidókereszténység ekkor még a zsidóság egyik irányzatát képviselte.

⁴⁰ A református Biblia így is adja vissza.

rizeusokra: „Fehérre meszelt sírokhoz hasonlítok, amelyek kívülről szépnek látszanak, de belül tele vannak a halottak csontjaival s mindenféle undoksággal.” (Mt 23:27)

Nézzük meg, hogyan jelennek meg Pál tanításában farizeusi múltjának nyomai!

Mindenekelőtt amire nemrég vetült fény: olyannal vádol meg mást – Pétert és Barnabást –, amelyet ő az *alapelvek szintjén* tett magáévá. A Péter-féle „kétszínűség” egyszerűen egy szerencsétlen helyzetből fakadt, de az már a jó ízlés határát súrolja, hogy Pál, miközben a zsidókeresztényeknek büszke zsidó öntudattal (vö. Gal 2:15) válogatott módon becsmérelte a pogányokat (vö. Róm 1:22–32), a pogánykeresztények előtt épp fordítva járt el (vö. 1 Tessz 2:14–16).⁴¹

Miközben Pál addig jutott, hogy a körülmetélést megcsonkításnak nevezte, és az ilyen megcsonkított keresztényektől óva intette a filippi híveket (vö. Fil 3:2), a félig zsidó, félig görög származású Timóteust – „a környékbeli zsidókra való tekintettel” – ő maga metéltette körül (vö. ApCsel 16:3).

Pál képes volt arra is, hogy a jeruzsálemi presbiterek tanácsára nazír-fogadalmat tegyen (ApCsel 21:20–26),⁴² csak hogy a jeruzsálemi zsidók előtt olyan színben tüntesse fel magát, mint aki hithű farizeus módjára szigorúan ragaszkodik a törvény előírásaihoz – miközben azokat valójában rendszeresen megszegte.⁴³ És itt ne feledkezzünk meg arról sem,

⁴¹ E két ellentétes hozzáállásból fakad, hogy a Pál-egzegézis nem tud dűlőre jutni Pálnak a zsidóságra vonatkozó álláspontjával kapcsolatban.

⁴² Valamilyen specifikus cél érdekében tett, általában korlátozott időre szóló, fokozott rituális tisztasággal járó fogadalmat.

⁴³ Lukács leírásából úgy tűnik, hasonló fogadalmat hasonló céllal már korábban is tett, méghozzá éppen egy jeruzsálemi útja előtt (vö. ApCsel 18:18).

hogyan e megtévesztés érdekében egy kiemelten szent aktust használt fel, s így az nemcsak egyszerűen egy hamis eskü volt, hanem annak a legsúlyosabb formája. Zsidó ellenfelei azonban átláttak a szitán, és ugyanarra a sorsra juttatták, mint megtérése előtt ő maga is oly sok keresztényt: elfogták és börtönbe vetették – majd mivel féltő volt, hogy római fogóságából szabadon bocsátják, elrabolták és meggyilkolták (vö. ApCsel 23:12,14,21).⁴⁴

Miközben Pál kijelentette, hogy „élek, de már nem én, hanem Krisztus él énbenem” (Gal 2:20), egyik gyakran visszatérő témája *önmaga* volt – vagyis éppen ellentétesen járt el, mint az Újszövetség többi könyvének szerzői, akik többnyire annyira a háttérben maradtak, hogy a modern kori egzegéták bánatára szinte semmit nem lehet tudni róluk. De Pálnak ez a kijelentése már önmagában véve is egy ellentmondást rejt magában, aki ugyanis eljutott arra a szintre, hogy kijelentheti, hogy a saját énjé helyén már Krisztus él őbenne, az ezt éppen azért nem fogja hangoztatni, mert eljutott erre a szintre.

Pálnak több levelében is tetten érhetők a színlelt szerénység megnyilvánulásai: miközben önmagát az utolsóknak tartja (vö. 1Kor 15:9), rendszeresen dicsekszik, és még az apostoloknak is fölébe helyezi magát, sőt egyenesen rivalizál velük (vö. 1Kor 15:10; 2Kor 11:5–6). Pál egyébként is elítélte a dicsekvést, és azoknak, akik az ő evangéliumát követték, megtiltotta, hogy dicsekedjenek (vö. Gal 6:4), míg ő maga ezt rendszeresen művelte: miközben a tudással való dicsek-

⁴⁴ Pál rejtélyes halálával, illetve megölésével kapcsolatban lásd Buji Ferenc: *Az emberré vált ember*, 187–200. (a „Szent Pál halála” című függelék).

vést mások szempontjából elítélte (1Kor 8:2), ő maga *tudásával* dicsekedett (2Kor 11:6). Persze Pál tisztában volt az-
zal, hogy a dicsekvés nem Krisztus szerint való (vö. 2Kor
11:17), és mások számára is visszatetsző lehet, ezért meg-
próbálta olyan színben feltüntetni, mintha ő másoktól eltérően nem magával dicsekedne, vagy ha igen, akkor is csak gyengeségeivel (vö. 2Kor 12:5).

Miközben Pál önérzetesen hangsúlyozta, hogy ő nem kíván más munkájába beállni (vö. Róm 15:20–21), a római-
aknak írt levél, mely egyértelműen Pál legkomolyabb, leg-
nagyobb lélegzetű és leginkább szisztematikus levele, mond-
hatni „evangéliumának” foglalata, egy olyan egyháznak szól,
amelyet nem ő alapított – vagyis egyértelműen azzal a szán-
dékkal ír a római egyháznak, hogy előkészítse a maga szá-
mára a talajt személyes római látogatásához, s hogy a római
egyházat meggyőzze *saját* evangéliumának helyességéről. Pál
tehát – önérzetes kijelentésével ellentétben – nemcsak egy-
szerűen „más réjtjébe vágta a kaszáját”, de kifejezetten szeret-
te volna azt a maga számára el is hódítani. Eközben úgy állí-
totta be a római keresztényeknek, mintha Rómában csak
megpihenni és felüdülni szándékozna (Róm 15:23–24) –
amikor pedig eljutott Rómába, de immár fogolyként, és nem
tudott beleszólni a római egyház életébe, keserűen vette tu-
domásul, hogy ott mások tőle függetlenül „vetélkedésből, és
nem tiszta szándékkal hirdetik Krisztust” (Fil 1:17). Pál te-
hát nagyon is azzal a szándékkal készült Rómába, hogy az
ottani, nem általa alapított egyházban az *ő evangéliumát* ju-
tassa érvényre, és a vetélkedés szándéka éppen őbenne jelent
meg – noha a római keresztények aligha szorultak rá az ő
evangéliumára, hiszen nekik szóló levele elején Pál leírja, hogy
„hítekről [...] az egész világon dicsérettel szólnak” (Róm 1:8).

Láthattuk, hogy még a „nyomasztóan szegény” egyházakat is „bőséges adakozásra” (2Kor 8:2) buzdította a jeruzsálemi szűkölködők javára. Mindezt csak tetézte, hogy a valóságtól eltérően úgy adta elő, mintha ő a jeruzsálemi *szentek* – apostolok és más egyházvezetők – javára gyűjtene, ami nagyon is alkalmas volt arra, hogy a többi egyház részéről bizonyos ellenérzéseket szüljön velük szemben.

Miután elítélte a pártoskodást (vö. Gal 5:20), sőt kifejezetten elvetette, hogy bármilyen értelemben is alternatívát jelenthetne Kéfás, Apolló vagy Pál (vö. 1Kor 3:21–23), arra szólította fel a korintusi keresztényeket, hogy az *ő* hívei legyenek, méghozzá azért, mert *ő* – és érvelésének logikájából fakadóan csak *ő* – Krisztus híve (vö. 1Kor 4:16; 11:1).

Pál élete és irodalmi működése pontosan azt példázza, hogy az Emberfiának a farizeusokkal szembeni kritikus hozzáállása nagyon is indokolt volt, és alapos megfontolás alapján döntött úgy, hogy apostolait ne az írástudók és farizeusok közül válassza. Kereszténnyé válva bármennyire is sikerült Pálnak meghaladnia a farizeizmus durva megnyilvánulásait, farizeus múltjának bizonyos nyomai megmaradtak benne, s így távol állt az „igen igen, a nem nem” krisztusi egyenességtől. És többek között ez volt az egyik olyan „csatorna”, amelyen keresztül Pál, a „pogányok apostola” visszacsempészte a kereszténységbe az Emberfia által elutasított judaisztikus szellemet.

A kereszténység első két-három évtizedének legnagyobb hatású személyisége az apostolok testületén kívül álló, de magát isteni kiválasztás alapján apostolnak tekintő és hirdető Pál – egy olyan ember, aki nemcsak nem ismerte személye-

sen az Emberfiát, de nem is tanúsított érdeklődést személye és tanítása iránt. Nem tanúsított érdeklődést iránta, mert hite szerint őt nem a földi Emberfia, hanem az égi Krisztus hívta el, és ő neki tartozott engedelmességgel és felelősséggel. Ő nem az Emberfia követője volt, hanem a benne élő Krisztus-képé, amelynek az Emberfia tanításával való „filológiai egyeztetése” nem is érdekelt. Noha a „pogányok apostolának” tartotta magát, és az utókor is úgy tekint rá, mint aki a zsidó keretek közé zárt kereszténységet univerzális érvényűvé tágította, Pál küzdelmei zsidózó ellenfeleivel szemben ma már inkább árnyékbokszolásnak tűnnek: semmi nyoma nem maradt ugyanis annak, kik voltak az ellenfelei; akiknek viszont nyoma maradt, az Egyház „oszlopainak” (Péter, Jakab, János), azok munkásságában sokkal kevésbé érhetőek tetten a judaisztikus minták és struktúrák, mint annak a Pálnak a leveleiben, aki egész élete alatt nem tudta levetkőzni farizeus múltját, és akinek „evangéliumát” keresztül-kasul áthatják a rabbinikus gondolkodás elemei és módszerei.

Pál hatása a kereszténység történetében csak lassan bonthatkozott ki. A páli teológia hatásának a négy-öt évtizeddel később keletkezett jánosi *corpus*ban például nyoma sincsen.⁴⁵ Bár az Egyház a II. századtól kezdve nagyon is tisztában volt Pál jelentőségével, lényegét illetően nem a páli, hanem a jánosi felfogást vitte tovább, és mind az egyetemes Egyházban, mind később a Katolikus Egyházban és az Ortodox Egyházban a páli gondolkozásnak csupán egyes elszigetelt,

⁴⁵ Annak ellenére, hogy egyes könyvei a hagyomány szerint abban az Efezusban születtek, ahol Pál két éven keresztül hirdette evangéliumát, s amelynek első püspöke legkedvesebb tanítványa, Timóteus volt.

kontextusukból kiszakított elemei kaptak helyet, anélkül, hogy a páli teológia struktúráját és lényegét magukévá tették volna. Hiába volt Pál része a Szentírásnak, hiába volt megkérdőjelezhetetlen kánoni tekintélye, Pálnak ezeröttszáz évet kellett várnia ahhoz, hogy leveleiből kihallják teológiájának lényegi üzenetét. E radikális és forradalmi lépést a protestantizmus tette meg, felismerve a páli tanítás egyes elszigeteltnek tűnő elemei mögött azt a lényegi magot, amely Pált voltaképpen Pállá teszi. A protestantizmussal megszülető „Pál apostol” immár másvalaki volt, mint az a „Szent Pál”, akit az Ortodox és a Katolikus Egyház ismert, nagyra becsült és szeretett. Ez utóbbi egyházak csak úgy tudták integrálni Pál tanítását, hogy nem vettek tudomást tengelyéről, amely a törvény *versus* kegyelem, cselekedetek *versus* hit opozíciójában nyilatkozott meg.